

ULUSLARARASI
“İSLAMÎ İLİMLERİN TEŞEKKÜLÜ VE
İSLAMÎ İLİMLER ARASI İLİŞKİLER”
SEMPOZYUMU

28-30 Nisan 2014/Biřkek-KIRGIZİSTAN

BİLDİRİLER KİTABI

Editörler

Yrd. Doç. Dr. Adem ÇATAK
Yrd. Doç. Dr. Berat SARIKAYA

Oř Devlet Üniversitesinin 75. Kuruluş Yıldönümü anısına
Oř Devlet Üniversitesi Arařan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Fakültesi ve
Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi işbirliğiyle düzenlenmiştir.

Gümüşhane Üniversitesi Yayınları

İSLAM TARİHİ'NİN GELİŞİM SÜRECİ VE DİĞER DİSİPLİNLER İLE OLAN İLİŞKİSİ

İsmail PIRLANTA*

Özet

Tarih insanları ve olayları konu edinen bir ilimdir. Bu özellik ona, dünya üzerindeki bütün milletlerin önem verdikleri ve onun verilerini nesiller boyu birbirine ulaştırdıkları bir ilim olma yolunu açmıştır. Bu bağlamda milletler geçmiş dönemlerde yaşanmış olan olayları öğrenmişler, bu olaylardan ibret alarak istifade etmişler ve tarih ilminin gelişmesi için gayret sarf etmişlerdir.

Yukarıda yapmış olduğumuz değerlendirmeler çerçevesinde Tarih ilmi Müslümanlar tarafından da önemsenmiş ve İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren bu ilim onlar arasında revaç bulmuş ve gelişmiştir. İlk başlarda Hz. Peygamberin hayat hikâyesi ve yaşadığı dönemdeki olayların anlatılması yani siyer-i nebîyi kendisine konu olarak alan İslam tarihçileri daha sonraki dönemlerde bu ilmi bütün İslami olayların nakledildiği haberler bütünü haline getirmişlerdir.

Hz. Peygamberin hayat hikâyesinin anlatılması ile başlayan ve daha sonra konu olarak geniş bir muhtevaya ulaşan İslam Tarihi, içeriği, tarihçesi, metodu, ihtiva ettiği problemleri, dönemlendirme sorunu, diğer ilmi disiplinler ile ilişkisi bağlamında değerlendirilerek çalışılması gereken bir ilimdir. İşte biz bu sempozyum vesilesi ile sıraladığımız hususlar bağlamında İslam Tarihi'ni mercek altına almayı amaçlamaktayız.

Anahtar Kelimeler

İslam Tarihi, İslam Tarihi Metodolojisi, eyyâmü'l-Arab, Siyer-i Nebi, Tabakat

Giriş

"Tarih, İnsan topluluklarının yaşayışlarını, kültür ve medeniyet alanındaki ilerlemelerini, siyasi olayları sebepleri ve sonuçlarıyla yer ve zaman göstererek inceleyen bir ilimdir."¹ Bu bağlamda düşünüldüğünde insanı ilgilendiren her şey tarih ilmini ilgilendirir ve insanın ürünü olan sanat, hukuk, musiki gibi her çeşit ilmin ve sanatın bir tarihi vardır.²

"İnsanlar tarafından geçmişte aksiyon olarak ortaya konan faaliyetlerin bütünü olan"³ Tarih tabiatıyla insan topluluklarının ortaya çıkışından günümüze kadar gelen geçmişlerini konu olarak edinir. Konusunu da çalışırken sebep sonuç

* Yrd. Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi Öğretim Üyesi, ip-66@hotmail.com.

1 Vehbi Ecer, İslam Tarihi Dersleri (*Metod-Kaynak-İlk Devir*), Kayseri 1991, s. 1.

2 Ecer, s. 1.

3 İbrahim Kafesoğlu, "Millî Tarih Şuuru", *Türk Kültürü Dergisi*, Temmuz 1987, sayı 188, s. 2.

ilişkilerine, yer ve zaman mefhumuna, olayların maddi ve manevi yönlerine dikkat eder. Ortaya koyduğu savları doğru ve gerçeğe yakın belgelerle delillendirmeye ve ispatlamaya gayret sarf eder.

Tarihin ilgisinin geçmiş olması onu akıl ve doğa ilimlerinden ayırır. Örneğin; Mantık, Matematik, Biyoloji, Fizik, Kimya zamana bağlı olmayan genel kurallar ortaya koymaya çalışırken zaman mefhumu ile kayıtlı olan Tarih geçmişini inceler; incelediği olayın yer, tarih ve gerçekliğini tespit eder; Olayların maddi ve manevi sebeplerini araştırır. Böylece geçmişe ait olan bütün bilgiyi tenkit eder, gerçek olanı şuan ki bilgimize dayanarak yorumlar. Hilmi Ziya Ülken'in de dediği gibi: "Geriye bakış, geçmişin tenkidi, geçmişin tefsiri Tarihin üç önemli fonksiyonudur."⁴ Tarih ilmi bu yönüyle insanı ve toplumları geçmişteki tecrübelerden yararlanarak aynı hatalara düşmekten sakındırır. Bir anlamda bugünü anlamak ve geleceğe hazırlanmak için sağlam bir tarih bilgisi olmazsa olmaz unsurların başında gelmektedir.⁵ Tarihi olayın tabiat sahasındakinden farklı olan yönleri: onun tek, münferit ve tekrarlanamaz olması, insana mahsus olması, yaşanıp bitmiş bir hâl olması, içerisinde sebeplilik barındırmasıdır. Bu sebeplilik yalnız iki olay arasında değil, aynı zamanda geçmiş bir olay ile bugünkü hayat arasındadır.⁶

Yukarıda Tarih ilmi için zikrettiğimiz hususlar onun bir parçası olan İslam Tarihi için de geçerlidir. Dolayısıyla İslam Tarihi İslam dini özelinde bu dinin tebliğ edilmeye başladığı andan itibaren günümüze gelinceye kadar yaşanmış olan hadiseleri Tarih ilminin kıstasları dâhilinde onun metotlarını kullanarak tenkit eder, gerçek olanı şuan ki bilgimize dayanarak yorumlar. İslam Dini Hz. Peygamberin tebliği ile başladığından dolayı İslam Tarihi Hz. Peygamberin ve ona inanan tüm insanların, toplumların tarihidir. Bu tarihin içerisinde Allah Resulünün içerisinde yaşamış olduğu toplumun tarihi, Hz. Peygamber dönemi ve ondan sonra günümüze kadar uzanan süreç girmektedir. Bir anlamda İslam tarihine İslam'ı kendilerine din olarak seçen insanların ve toplumların tarihi yani Müslümanların tarihi diye bakmak mümkündür.⁷ Ancak böyle bir bakış açısı bu ilmin muhtevasını tam olarak ortaya koymak için yeterli bir bakış açısı değildir. İslam Tarihinin tam ve kuşatıcı bir tanımı şu şekilde yapılabilir: "İslam Tarihi, İslam Dini'nin 610 yılında Hz. Muhammed'e vahiy edilmeye başlamasından modern zamanlara kadar uzanan süreçte, İslam Dini'ni benimseyen bölge ve toplumlar ile bu toplumların İslam çatısı altında ortaya koyduğu her tür düşünce ve etkinliği barındıran tarih koludur."⁸ Bu tanım İslam Tarihi denince sadece İslâmî tarih, Müslümanların tarihi veya Arapların tarihinin akla gelmemesi gerektiğini bu kavramın dinî, millî ve dilsel açılardan hem İslâmî tarih ve Müslümanların tarihinden hem de Arap tarihinden daha şümulü bir kavram olduğunu bize göstermektedir. Bu itibarla İslam Tarihi denince Hz. Muhammed ile gelişen olaylar ve İslamiyet'in yayıldığı topraklarda, yani İslam dünyasında meydana gelen olaylar ile İslam kültür ve medeniyeti anlaşılmaktadır. Bu kültür ve medeniyetin içerisinde Arapların yanı sıra Müslüman olan diğer milletler, bunlarla iletişim halinde olan gayri Müslim toplumlar da girmektedir.⁹

4 Hilmi Ziya Ülken, *Felsefeye Giriş*, Ankara 1958, II, s. 18.

5 Zeki Velidi Togan, *Tarihî Usul*, İstanbul 1969, s. 18.

6 Vehbi Ecer, *İslam Tarihi Dersleri II (Dört Halife Dönemi)*, Kayseri 1995, s. 3.

7 Mehmet Şeker, "Neden 'İslam Tarihi'?", *İSTEM*, 1/2, 2003, s. 69-70; Şaban Öz, *İslâm Tarihi Metodolojisi*, İstanbul 2010, s. 13-15.

8 Eyüp Baş, "İslam Tarihi'ne Giriş", *İslam Tarihi (El Kitabı)*, ed. Eyüp Baş, Grafiker Yay., Ankara 2012, s. 18.

9 Şeker, s. 73; Hamilton A. R. Gibb, *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, çev. K. Durak-A. Özkök-H. Yücesoy-K. Dönmez, İstanbul 1991, s. 20; Baş, s. 18.

1. İslam Tarihi'nin İçeriği ve Metodu

Giriş bölümünde İslam Tarihi'nin tanımını yaparken de fark edilebileceği gibi bu ilmin içeriği, üzerinde tartışmaların yapıldığı bir hususiyet arz etmektedir. Tartışmalar İslam Tarihi'nin Tarih ilmi içerisindeki yeri, konumu ve sınırlarının tespiti konusunda yoğunlaşmaktadır.¹⁰ Umumî Tarih'in bir bölümü olan İslam Tarihi'nin de kendi içerisinde bir umumîlik arz ettiğini kabul etmek tartışmaları aslında asgariye indirmektedir. Mademki İslam Tarihi, Hz. Muhammed ile başlayan sürecin ve bu dini kendilerine din olarak seçmiş olan bütün milletlerin tarihi olarak tanımlanmakta¹¹ o zaman Hz. Peygamberden başlayarak günümüze kadar gelen süreci İslam Tarihi'nin muhtevası içerisine almamız gerekmektedir. Bu durum bizi şöyle bir sonuca götürmektedir: Yönettiği teb'ası Müslüman olan bütün devletlerin ve toplumların siyasî, kültürel, kurumsal ve sosyal her türlü tarihleri İslam Tarih'nin içeriğine girmektedir. " Bu bağlamda İslam Tarihi'nin başlangıç tarihi belli olmakla beraber, bitiş tarihini söylemek mümkün olmamaktadır ve olmayacaktır."¹²

Yukarıda yaptığımız izahı analiz ettiğimizde İslam Tarihi'nin ilk ve öncelikli konusunun Hz. Peygamberin hayatı olduğu anlaşılmaktadır. İslam Tarihi Hz. Peygamberin hayatını, ondan önceki Arap toplumunun tarihi ve sosyokültürel sürecinden başlamak üzere onun doğumunu, çocukluğunu, gençliğini, yetişkinliğini, risâlet dönemini, ashabını, ashabı ile ilişkilerini, uygulamalarını derinlemesine inceler ve ortaya koymuş olduğu bilgilerle bu konularda yapılan sonucu hurafelere kadar giden bütün spekülâtif değerlendirmelerden İslam ümmetini korur.¹³ Daha sonra İslam Tarihi Raşit Halifeler, Emevî ve Abbâsî dönemlerini bütün yönleriyle mercek altına yatırır. İslam Tarihi, muhtevasının şümulü ve beynelmîlel karakterde bir dinin tarihini konu ediyor olmasından dolayı sadece Arapların tarihini vermekle iktifa etmez günümüze kadar İslâmîyet'i din olarak seçen ve böylelikle İslam kültür ve medeniyet ailesi içerisinde yer alan bütün milletlerin siyasî, kültürel ve medenî ilişkilerini de en ince ayrıntılarına kadar gözler önüne sermeye gayret eder.

İlk devir İslam tarihçilerinin eserleri incelendiğinde onların çalışmalarını ilahî hitabın ilk muhatabı olan ve bu yönü ile İslam Dini ile doğrudan bağlantılı olarak gördükleri Hz. Adem'den başlattıkları görülmektedir. Ondan sonra tabiatıyla bütün peygamberler sırası ile işlenmektedir. Onların böyle bir tercihte bulunmalarında Kur'an-ı Kerim'in rolünün olduğu düşünülebilir. Zira Allahu Teala kutsal kitapta anlatmış olduğu kıssalarında Hz. Âdem'den başlamak üzere Hz. Muhammed'e kadar gelen ve ilahî mesajın ilk muhataplarının bilebilecekleri bütün peygamberlerin hikâyelerine değinmektedir. İlk devir İslam tarihçilerinin bu metodu daha sonraki devirlerde İslam Tarihi'nin usul ve metodolojisinin netleşmesinin akabinde terk edilmiş, peygamberler tarihini anlatmak Dinler Tarihi gibi farklı disiplinlerin konusu olarak görülmüştür.¹⁴

Geçmiş dönemlerde İslam Tarihi'nin muhtevasını, Hz. Peygamberin hicretinin tarih ve takvim başlangıcı olarak kabul edilmesi, fetihlerle sınırları büyüyen İslam

10 Zekeriya Kitapçı, "İslam Tarihi'nin Çözüm Bekleyen Meseleleri", *Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu*, İzmir 1985, s. 317 vd.

11 Nesimi Yazıcı, "İlahiyat Fakültelerinde Tarih Öğretimi Konusunda Bazı Düşünceler", *Yükseköğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu*, Samsun 1988, s. 323.

12 Ecer, İslam Tarihi Dersleri II (Dört Halife Dönemi), s. 1.

13 Neşet Çağatay, *Başlangıçtan Abbâsîlere Kadar İslam Tarihi*, Ankara 1993, s. 1-9.

14 Ecer, İslam Tarihi Dersleri II (Dört Halife Dönemi), s. 2.

devletinin imparatorluk haline gelmesi, farklı kültür ve medeniyetlerle iletişime geçilmesi, Mevâlî diye isimlendirilen grupların İslam'a girmesiyle başlayan Şuûbiyye hareketi gibi faktörler şekillendirmiştir.¹⁵ Bu dönem İslam tarihçilerinin eserlerinde dikkati çeken husus anlatılanların daha çok siyasî tarih olmasıdır. Askerî ve siyasî olayların yanında ekonomik ve sosyokültürel hadiseler daha sonraki devirlerin tarih kitaplarında kendilerine ayrıntılı olarak yer bulmuşlardır.¹⁶

İslam Tarihi külliyyâtı bu ilmin metotları konusunda bize ipuçları vermektedir. Buna göre ilk devir İslam tarihi eserleri büyük oranda olayların olduğu gibi nakline dayanan, sebep sonuç ilişkisine dikkat etmeyen, hadiseleri ilmî tetkik süzgecinden geçirmeyen rivayetçi tarih metoduyla yazılmışlardır. En belirgin örneğini Taberî'nin *Târîhü'l-ümem ve'l-mülûk* adlı eserinde gördüğümüz, olayları kendi içerisinde bir sistem dahilinde değerlendirmekten uzak olan¹⁷ bu metot kendi içerisinde zamanla değişiklikler ve gelişmeler göstermiştir. Özellikle Hadis ilminde çok büyük bir gelişme gösteren sened usulü ve ravi tenkit yöntemi bilgileri alma yönünden bu ilme benzerlik gösteren İslam Tarihi içinde kullanıla gelen bir usul ve yöntem olmuştur. Artık tarihçiler eserlerinde kullandıkları rivayetleri en azında ravi bazında bir tenkit süzgecinden geçirmeye başlamışlardır.

Daha sonraki dönemlerde İslam tarihçileri eserlerini oluştururken farklı metotlar da kullanmaya başlamışlardır. Onlar tarihi hadiseleri anlatırken olaylardaki sebep sonuç, neden nasıl ilişkisini artık daha fazla ön plana çıkarmaya gayret sarf etmişlerdir. Bu durum bize İslam tarihinde bir metodoloji geleneğinin yavaş yavaş oluşmaya başladığını göstermektedir. Bin dört yüzlü yılların ikinci yarısında Bergamalı Kafiyece tarafından kaleme alınmış olan *el-muhtasar fî ilmi't-târîh* adlı eser çok zengin bir haber yığının, uydurmacılığın ve sahteciliğin kol gezdiği ve sistemli bir ilim olmaktan uzak durum arz eden Tarih için kurallar ve usullerin belirlenme zamanının geldiğini anlatmaktadır.¹⁸ Tarih ilmi artık sadece savaş ve fetih hikâyelerinin anlatıldığı bir ilim olmaktan çıkmalı insan topluluklarının fikişel ve sosyokültürel hayatları hakkında da bilgiler vermelidir. Olaylara daha rasyonel bakılmalı, tecrübe ve mukayese metin tenkidinde dikkate alınmalıdır. Tarih ilmine nakil ilmi değil, bir yorum ilmi olarak bakılmalı, tarihi hadiseler sebep sonuç ilişkileri tespit edilerek doğru bir şekilde yorumlanmalı bu yorumlara dayanarak varsayımlar ortaya konulmalıdır. Zira doğada olduğu gibi tarihte de tesadüfler yer bulamaz.

Günümüz İslam tarihçisi için çalışmalarını yapmak daha kolaydır. Zira artık İslam Tarihi'nin de bir alt dalı olduğu Tarih ilminin verileri, usul ve metotları kullanılmakta, sağlam bir metodoloji desteği ile eserler oluşturulmaktadır.

2. İslam Tarihi'nin Gelişim Süreci

İslam Tarihi'nin oluşumu ve gelişimi hakkında sağlıklı bir analiz yapmak, süreç içerisinde kendilerini göstermiş olan farklı İslam Tarihi yazın türlerinin takip edilmesi ile mümkündür. Zira gelişim süreci içerisinde ortaya çıkan her bir yazın türü İslam Tarihi'nin usul ve metodoloji bağlamında tekâmülünü sağlamıştır.

İslam Tarihinden, evvela Hz. Peygamberin hayatı ve buna bağlı olarak savaşları anlaşıldığı için ilk oluşum bu çerçevede içerisinde olmuştur. Bu bağlamda

15 Mustafa Fayda, "Siyer Sahasındaki İlk Telif Çalışmaları", *Uluslararası 1. İslam Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, İzmir 1985, s. 357; Şevki el-Cemel, *İlmü't-Târîh*, Kahire 1982, s. 28-30.

16 Baş, s. 19.

17 Hasan Kurt, "Taberî'nin Tarih Anlayışı", *İslâmî İlimler Dergisi*, 2008, c. III, sa. 2, s. 89-103.

18 Kasım Şulul, *Kafiyece'de Tarih Usulü*, İstanbul 2003.

oluşturulan İslam Tarihi için iki veri temeli çok önemlidir. Bunlar: Araplar arasında dilden dile aktarıla gelen cahiliye haberleri (şiiirler, neseb bilgilerinin anlatıldığı rivayetler, eyyâmü'l-Arab'a dair olaylar) ve Hz. Peygamberin bütün bir yaşamını kapsayan haberler, rivayetler, hadislerdir. Bu dönemde sözlü gelenek etkin olduğundan dolayı şiiirler, hikâyeler tarih külliyyatlarının içerisinde yer almıştır. Eserlerde kullanılan üslup doğal olarak masalımsı bir üsluptur. Olaylar büyük oranda kronolojik sıra kaygısı güdülmeden ve bir tarihlendirme yapılmadan nakledilmiştir. Hz. Peygamberin hayatıyla ilgili dağınık bir şekilde bir araya getirilmiş hadisler kullanımda kolaylık sağlaması açısından bablara ayrılmaya başlayınca birbirleri içerisine karışmış bir durum arz eden Hadis ve Tarih ilimlerinin müstakil bir ilim olma yoluna girmelerinin önü açılmıştır. Hadis külliyyatlarının içerisinde yer alan Meğâzî ve Siyer babları mevcudiyetlerini korumalarının yanında artık müstakil bir kitap haline gelmiştir. Hz. Peygamberin hayatının anlatıldığı genel olarak dar kapsamlı biyografiler olarak oluşturulan Siyer-Meğâzî türünün telif zinciri şu şekilde verilebilir:

Birinci Tabaka

Eban b. Osman	Urve b. Zübeyr	Şurahbil b. Sa'd	Vehb b. Münebbih
Medineli	Medineli	Medineli	Yemenli
(Ö. 105 H.)	(Ö. 92 H.)	(Ö. 123 H.)	(Ö. 110 H.)

İkinci Tabaka

Abdullah b. Ebu Bekr	Asım b. Amr b. Katade	İbn-i Şihab ez-Zühri b. Hazm
Medineli	Medineli	Mekkeli
(Ö. 185 H.)	(Ö. 120 H.)	(Ö. 124 H.)

Üçüncü Tabaka

Musa b. Ukbe	Mamer b. Raşit	Muhammed b. İshak	el-Vakidî
Medineli	Basralı	Medineli	Medineli
(Ö. 141 H.)	(Ö. 150 H.)	(Ö. 152 H.)	(Ö. 207 H.)
		Ziyad el-Bekkâî	Muhammed b. Sa'd
		Kufeli	Basralı
		(Ö. 183 H.)	(Ö. 230 H.)
		İbn Hişam	
		(Ö. 218 H.) ¹⁹	

Bu dönemki İslam tarihçilerinin çoğunun Medineli olması, Hz. Peygamberin risaletinin teşrii ile ilgili kısımlarının, onun savaşlarının çoğunun Medine'de gerçekleşmesinden dolayı bu haberler ile ilgili rivayetleri en iyi Medinelilerin bilmesinden ileri gelmektedir. Nitekim tabiûn ve ondan sonraki dönemlerde tarihçilerin Medineli olma durumları Irak bölgesine doğru kaymıştır. İbn-i İshak ve Vakidî gibi müellifler eserlerini oluştururken bazı olayları bazılarına bağlamışlar, önce senetleri daha sonra metinleri bir araya getirmişlerdir. Metinden her bir

¹⁹ Ahmed Emin, *İslâm Tarihi ve Tarihçileri (Duhal İslam Kitabının II. Cilt 319-363. Sayfalarındaki aynı isimli bölümünden tercüme)*, trc. Mustafa Baş, Ankara Din Görevlileri Yardımlaşma Derneği Yayınları, Ankara 1996, s. 15.

parçayı senedinden ayırmamışlardır. Okuyucuya kolaylık olsun diye hadiseleri özet ve tam olarak ortaya koymaya gayret göstermişlerdir. İslam Tarihiyle Hadis'in birbiri ile iç içe olduğu, eserlerinde işlemiş oldukları tarihi hadiseler nedeniyle birçok muhaddisin tarihçi olarak da tanındığı bu dönemde Hadis ilminin gelişim seyri içerisinde kullanılan pek çok metot İslam Tarihi için de kullanılmıştır.²⁰ Zamanla Siyer-Meğâzî tarzı eserlerin başına diğer peygamberlere, sonuna da ilk dört halifeye dair bilgilerin eklendiği görülmüştür. Böyle bir hususiyet bu eserlere derinlik ve devamlık katmıştır.²¹

İslam tarihçilerinin Cemel ve Sıffin gibi Müslüman gruplar arasındaki olayları, Müslümanların İranlılar ve Bizanslılar başta olmak üzere diğer milletlerle yapmış oldukları savaşları ve fetih olaylarını kaydetme ihtiyacı ve isteği Siyer-Meğâzî türünün yanında bir başka eğilimin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bu bağlamdaki eserlerin kaleme alınmalarında Hz. Peygamberin vefatının akabinde yaşanmaya başlayan, Hz. Osman döneminde alevlenen, Hz. Ali-Muaviye, Yezid-Hz. Hüseyin arasındaki mücadelelerde had safhasına çıkan olayların İslam ümmetini mezhepsel bazda bölmesi sonucu her bir görüşün kendilerini haklı çıkarma uğruna tarihi olayları araştırma ve kaydetme istekleri etkili olmuştur. Bunun yanında, cahiliye dönemindeki kabile taassubunun Hz. Peygamberin vefatından sonra yeniden alevlenmesi, İslam fetihlerinde kahramanlık gösteren veya diğer olaylarda üstünlüklerini ortaya koyan kabilelerin kendi hikâyelerini ve tarihi hadiselerini nakletme ve kayıt altına alma arzuları da bu tür eserlerin kaleme alınmasında etkin rol oynamıştır. Ebu Mihnef Lut b. Yahya el-Ezdî'nin *Kitâbü'r-ridde*, *Kitâbü'l-fütûhü's-Şam*, *Kitâbü'l-fütûhü'l-İrak*, *Kitâbü'l-cemel*²², Seyf b. Ömer el-Kûfî el-Esedî, et-Temîmî'nin *Kitâbü'l-fütûh el-kebîr ve'r-ridde*, *Kitâbü'l-cemel ve mesîri Aîşe ve Alî*²³, Zübeyr b. Bekkâr'ın *Kitâbü'n-neseb el-Kureysiyî* isimli eserleri bu dönemin eserlerindendir. Ali b. Muhammed el-Medâinî de yazmış olduğu eserleri ile kendinden sonraki birçok tarihçiye referans olmuştur. Yine Belâzurî'nin *Fütûhü'l-büldân*, Hatib el-Bağdadî'nin *Târîh-i Bağdâd* isimli eserlerini bu kategoride sayabiliriz.

Tabakât, Terâcim, Neseb, Vefeyât, Fütûhat bölge ve şehir tarihleri gibi İslam Tarihi yazın türleri yukarıda zikrettiğimiz olaylar çerçevesinde tesis edilmiş yazın türleridir.

İslam Tarihi'nde İbn İshâk ile birlikte bir dünya tarihi yazıcılığı gayretleri görünse de bu tarz tarihleri ihtiva eden genel tarih kitapları Yakubî, Taberî, İbnü'l-Esîr gibi tarihçiler vasıtasıyla kaleme alınmıştır.²⁴

İslam Tarihi'nde yazılmış eserlerde tarihî rivayetlerin aktarımında hadisçilerin kullanmış oldukları isnad sistemine İbn Kuteybe, Ebû Hanîfe ed-Dineverî, Yakubî gibi tarihçiler tarafından çok da fazla dikkat edilmemiştir. Ancak her tarihçide bu yolu takip etmemiştir. Örneğin; Taberî isnad sistemini, anlattıklarını çeşitli kaynaklara dayandırırken her zaman değişik ravi zinciri vermek suretiyle uygulamıştır. Onun bu uygulaması aynı olayın farklı, hatta çoğu yerde çelişkili nakillerinde Taberî'nin tarafsız olmasını sağlamış, okuyucuya aynı hadiseleri değişik bakış açılarından

20 Ahmed Emin, s. 47-48.

21 Baş, s. 23.

22 İbnü'n-Nedîm, Ebu Mihnef Lut b. Yahya el-Ezdî'nin otuz üç kitabının olduğundan bahsetmektedir. (fihrist, s. 93.) Ancak bu kitaplardan hiç birisi günümüze kadar gelememiştir. Onun kitaplarının varlığından Taberî gibi tarihçilerin eserlerinde yer vermesinden haberdar olmaktadır.

23 Ridde savaşları ve fetihlerle ilgili vermiş olduğu bilgiler Taberî tarafından kullanılmıştır. Bunlar dışında Seyf b. Ömer'in yazdıklarından günümüze bir şey gelmemiştir. (Ahmed Emin, s. 55.)

24 Joseph Horowitz, *el-meğâzî'l-ülâ ve müellifuhâ*, trc. Hüseyin Nassâr, Mısır 1949, s. 84-87, 120

öğrenme imkânı tanımıştır. Onun bu metodu Taceddin es-Subkî, Makrizî, Sahavî gibi daha sonra gelen tarihçiler tarafından aynen uygulanmış, hatta her tarihçinin yapması gerekli olan zorunlu bir metot olarak takdim edilmiştir.²⁵

Taceddin es-Subkî, Makrizî, Sahavî, İbn Haldun gibi İslam Tarihi'ne metodolojik anlamda bir disiplin kazandırmaya çalışan tarihçilerin bu gayretleri İslam tarihi'ni kendine özgü bir metot ve felsefesi olan, sonuçların sebepleriyle ilişkilendirildiği ürünlerin ortaya konduğu, bu ürünlerin içerisinde kültür ve medeniyet konularının da işlendiği bir ilim haline getirmiştir. Artık İslam Tarihi sadece tarihi rivayetleri ve farklı haberleri toplayan bir ilim olmaktan çıkmıştır.

3. İslam Tarihi'nin Alan İle İlgili Problemleri

İslam Tarihi'nin alan ile ilgili problemlerini kaynaklarla ve yöntemle ilgili problemler diye iki başlık altında incelemek mümkündür.

3.a) Kaynaklarla İlgili Problemler

3.a.1. Kaynakların Tespit ve Tasnif Sorunu

İslam Tarihi incelediği alanların genişliğine paralel olarak çok sayıda kaynak esere sahip olan bir ilim dalıdır. İslam Tarihi'nin siyasî tarih, kültür, medeniyet, sosyal, ekonomi gibi alanları hakkında bilgiler ihtiva eden kaynaklarının tespit edilmesi ve içerdikleri bilgilerin önemine göre tasniflerinin yapılması alanın en önemli problemleri arasında yer almaktadır.

3.a.2. Siyasî Tarih Dışında Çalışma Yapmanın Zorluğu Problemi

İslam Tarihi kaynakları ihtiva ettiği bilgiler bağlamında incelendiğinde onların büyük oranda siyasî tarih içerikli bilgiler verdikleri görülmektedir. Halifeler, sultanlar, kahraman şahsiyetler mevcut kaynakların ana odak noktaları olduğundan dolayı sıradan insanların yaşantıları, onların hayata, ölüme, dine ve kendilerini çevreleyen olaylara karşı bakışları inceleme konusu çok fazla yapılmamıştır.

3.a.3. Kaynakların Bilimsel Eleştiri Ölçülerine Göre Değerlendirilme Problemi

İslam Tarihi kaynaklarında birçok uydurma malzeme ile birlikte sahte vesika ve bilgilere dayalı rivayetlere de rastlamak mümkündür. Bunların, gerçek olan bilgi ve rivayetlerden ayrılabilmesi için bilimsel bir eleştiri metodu ile gözden geçirilmeleri gerekmektedir. Ayrıca kaynaklarda yer alan malzemenin en sahih olanının elde edilmesine vesile olacak edisyon kritik çalışmalarının bir an önce yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

3.a.4. Kaynakların Yazarlarının Tespiti Problemi

Tek nüsha olarak günümüze gelen eserlerin müelliflerinin tespiti konusu önemli bir problem olarak İslam tarihçilerini meşgul etmektedir. Ayrıca bazı eserlerin bilinen yazarlarına ait olup olmadıkları durumu da sorun olarak belirlemektedir.

3.a.5. İslam Tarihçilerinin Tarafgirliği Problemi

Müslümanların tarihi rivayetleri ve dolayısıyla Tarih ilmini büyük oranda

²⁵ Muhammed Abdülkerim el-Vâfi, *Menhecû'l-bahs fi't-târîh ve't-tedvinü't-târîh-i inde'l-Arab*, Bîngazi, 1998, s. 240-243; Baş, s. 23.

mensup oldukları fırkayı ve grubu haklı çıkarma faaliyetinde yararlanılacak en önemli vasıta olarak görmeleri objektif bir Tarih yazma anlayışının oluşmasının önüne geçmiştir.

3.a.6. Farklı Din ve Kültür Mensubu Tarihçilerin Eserlerinin İslam Tarihi Konularını Aydınlatma Hususunda Az Kullanılması

Tarihi kaynaklarda geçen dini, ırkı, vb. ön yargıların tespit edilebilmesi, aynı olaya, karşı tarafın bakışının görülebilmesi için Müslüman olmayan tarihçilerin de eserlerine bakılması İslam Tarihi'nin meselelerini doğru bir şekilde anlamaya katkı sağlayacaktır.

3.a.7. Kaynakların Kaynaklarının Tespiti Sorunu

Hâlihazırda ilk dönem İslam Tarihi ile ilgili kaynak olarak kullanılan eserler günümüze ulaşmadığını zannettiğimiz başka eserlerden faydalanılarak oluşturulmuş eserlerdir. Yani bizim ana kaynak diye kullandığımız eserler aslında ana kaynak değildir. Zira onların da yararlandıkları başka kaynaklar vardır. O halde bu kaynaklara ulaşabilme umudu daha tutarlı bir İslam Tarihi yazıcılığına bizi götürecektir.

3.a.8. Modern Tekniklerden Yararlanma Sorunu

DVD, internet gibi günümüz teknolojileri İslam Tarihi kaynaklarına daha rahat ve hızlı ulaşabilme imkânı tanımaktadır. Buralardan alınan veriler kullanılırken kaynakların bu veri tabanlarına kim zaman orijinal halleriyle aktarılmamış olma ihtimallerinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

3.b) Yöntem ile İlgili Problemler

3.b.1. Metot Bilgisine Yönelik Kaynak Çalışmalarının Azlığı Problemi

İslam Tarihi kendi metot ve yöntemlerini oluşturma konusunda geç kalmış bir ilim dalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun nedeni İslam Tarihi eski müelliflerinin bu konu ile alakalı yeterli eserler telif etmemeleridir. Ayrıca yeni dönem İslam tarihçilerinin bu alanı çalışma programlarına çok fazla almamaları da bu nedenin bir başka yönünü oluşturmaktadır. Genel Tarih'e dair metot bilgisi çalışmaları İslam tarihçileri tarafından kullanılmaya devam etse bile İslam Tarihi'nin kendine özgü bir metodolojisinin oluşmasına çalışılmalıdır.

3.b.2. İslam Tarihi Çalışmalarında Tarihi Perspektif Sorunu

İslam tarihçilerinde geçmişten gelen alışkanlıktan ötürü bir perspektif belirleyememe sorunu vardır. Belge-bilgi tarihçiliği üzerine bina edilmiş tasviri bir yazım türünün egemen olduğu İslam tarihçiliği artık, kaynaklarda işlenmemiş bir halde duran malzemeyi tarihi tenkit eleğinden geçirdikten sonra mekân ve zaman bağlantısı kurmak suretiyle belli bir düzen içerisinde sunma ameliyesinin yanında olayların felsefi değerlendirme ve yorumlanmasına da mesai harcamalıdır. Tabi ki bunu yaparken yorumlayıcı tarih anlayışında toplumsal değişim ile ilgili kuramlar için nasıl bir perspektif oluşturulması gerektiği hususunda gerekli çalışmaları yapmamız gerekmektedir.

3.b.3. İslam Tarihi'nin Kaynaklarının Kritik Edilme Yöntemindeki Eksiklikler

İslam tarihçileri bazen çalışma yapmış oldukları konular ile alakalı kaynakları sıkı bir kritik etme faaliyetinden imtina etmektedirler. Örneğin; çalışmaları ile ilgili

kaynakların hangi türleri kapsadığını araştırmak, benzer şeyler tekrar ediliyor gibi görünse dahi kaynakları en ince detaylarına kadar inceleyip istifade etmek, eldeki farklı kaynakları birbirleri ile karşılaştırarak kullanmak, çalışmalarında ikinci el kaynaklar yerine ana kaynakları temin edip onları referans olarak göstermek gibi kaynak kritik etme faaliyetleri çok sık ihmal edilmektedir.

3.b.4. İslam Tarihi Araştırma Alanının Sınırları Sorunu

İslam Tarihi'nin araştırma alanlarının tam olarak tespitindeki anlaşmazlıklar zaman zaman tarihin diğer alt disiplinlerinin sınırlarına müdahale edilmesi durumunu ortaya çıkarmaktadır.²⁶

4. İslam Tarihi'nin Dönemlendirilmesi

İslam Tarihi İslam Dini'nin Hz. Peygamber tarafından vahiy edilmeye başlamasından günümüze kadar uzanan süreçte, bu dini benimseyen bölge ve toplumlar ile bu toplumların İslam çatısı altında ortaya koyduğu her türlü düşünce ve etkinliği konu edildiği için onun dönemlendirilme işleminde bu hususun göz önünde bulundurulması gerekmektedir. İslam Tarihi'nin tarihi süreç içerisinde gelişen aşağıda verdiğimiz bir dönemlendirilme şeması vardır.

Hz. Peygamber Dönemi

Dört Halife Dönemi

Emevîler Dönemi

Abbasîler Dönemi (Abbasî Hanedanlığı - Diğer Müslüman Hanedanlar Dönemi)

Bu şema incelendiğinde İslam Tarihi'nin Arap hâkimiyetini anlatan bölümünün müstakil bir şekilde dönemlendirilmeye alındığı öte yandan özellikle Abbasîlerin merkezi otoriteyi yitirdikleri dönemde ortaya çıkan Berberî, Fars, Türk, Moğol gibi milletlerin kurmuş olduğu devletlere Abbasîler dönemi içerisinde yer verildiği görülmektedir. Böyle bir dönemlendirme İslam Tarihi'nin genel itibari ile Arap hâkimiyeti dönemini kapsadığı diğer milletlerin tarihinin çok da fazla bu ilim dalı içerisinde yer alamayacağı gibi bir izlenimin doğmasına sebebiyet vermektedir. Nitekim özellikle günümüzde Arap dünyasındaki İslam Tarihi çalışmaları başta olmak üzere İslam ülkelerinde diğer milletlere ait dönemlerin tarihlerinin İslam Tarihi çalışması olarak görülemeyeceği anlayışı ağır basmaya başlamıştır. Ülkemizde Genel Tarih alanı ile ilgili çalışmalar yapan birçok tarihçi de İslam tarihçisinin Gazneli, Selçuklu, Osmanlı, Babürlü gibi devletlerin tarihi ile ilgili çalışmalar yapmalarına sıcak bakmaktadır. Onlar bu devletlerin Müslüman dahi olsalar Türk tarihi içerisinde değerlendirilmeleri gerektiğini düşünmektedirler. Oysaki İslam Tarihi için, yeryüzünde bu din var olduğu müddetçe İslam'ı benimsemiş olan bütün milletlerin siyasi ve kültürel anlamdaki gelişmelerini konu edinme gibi bir çerçeve çizdiğimizden dolayı bir İslam tarihçisinden sadece Hz. Peygamber dönemi, Emevîler veya Abbasîler dönemleri ile ilgilenmesinin beklenmesi doğru bir anlayış olmaktan uzaktır. Kanaatimiz odur ki İslam Tarihi'nin

26 Baş, s: 29-32; İslam Tarihi'nin Alan Problemleri ile ilgili ayrıca bkz: Mehmet Özdemir, "İslâm Tarihi Araştırmalarında Yöntemle İlgili Bazı Mülâhazalar", İslami İlimlerde Metodoloji (Usul) Mes'elesi, İstanbul 2005, II, s. 914-944; İrfan Aycan, "İslâm Tarihinin Kaynaklarıyla İlgili Problemler ve Çözümüne İlişkin Bazı Düşünceler", İslami İlimlerde Metodoloji (Usul) Mes'elesi, İstanbul 2005, II, s. 878-890; İbrahim Sarıçam, "İslâm Tarihinin Kaynaklarıyla İlgili Problemler ve Çözümüne İlişkin Bazı Düşünceler", İslami İlimlerde Metodoloji (Usul) Mes'elesi, İstanbul 2005, II, s. 891-904.

dönemlendirilmesinde Abbasîlerden sonra diğer milletlere ait dönemler de müstakil olarak yer alır ve bu durum bütün İslam tarihçileri için genel bir temayül haline gelir ise bir İslam tarihçisi için yukarıda arz ettiğimiz hususların önüne geçilmiş olur.²⁷

5. İslam Tarihi'nin Diğer Disiplinler İle Olan İlişkisi

İslam Tarihi gerek oluşum ve gelişme gerekse de tekâmül dönemlerinde, karşılıklı etkileşme bağlamında birçok ilim dalı ile ilişki içerisinde olmuştur. Bu ilim dalları dini olduğu gibi sosyal alanlarla da ilgilidir. İslam Tarihi ihtiva ettiği konular itibari ile bir nevi İslam Dini'nin ortaya çıkma, gelişme ve yayılma tarihi olduğu için bu dinin iki önemli kaynağı Kuran ve Sünnet ile doğrudan bağlantılıdır. Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerin birçoğunun oğünkü toplumun örf, adet ve olayları ile ilgili olması bunların İslam Tarihi'nin en önemli ilgi alanını oluşturmasını sağlamıştır. Hele bir de bu hususların bu ilmin ana konusunu teşkil eden Hz. Peygamber döneminin aydınlatılmasına doğrudan katkıda bulunuyor olması ilgili ayetleri vazgeçilmez bir hale getirmiştir. Bu açıklamalar ışığında İslam Tarihi'nin ilişki içerisinde olduğu dini ilimleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Tefsir: Ayetlerin hangi şartlar, olaylar ve zaruretler üzerine indiğinin bilinmesi Kuran ayetlerinin iyi kavranmasına sebep olabileceği gibi bu ayetle ilgili tarihi olay veya durumun da daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Nitekim bu durum esbâbü'n-nüzûl diye isimlendirdiğimiz Tefsir ilmi dalının İslam tarihi için önemini gözler önüne sermektedir. Zira bu ilim Hz. Peygamber'in ve içinde bulunduğu toplumun bir anının tarihidir şeklinde tanımlanabilir.²⁸ Bunun yanında Kurandaki ayetlerin öncelik sonralıklarının tespit edilme durumu olan nasih-mensuh ilmi de ortaya koyduğu verilerle İslam Tarihi'ne yardımcı olmuştur. Esasen bu ilim ayetlerin öncelik sonralıklarının tespitlerinde tarihi araştırmayı gerektirdiğinden dolayı tarihin bir kolu olarak da sayılabilir. Bununla paralel olarak ayetlerin Mekkî ve Medenî olarak tasnif edilmesi de Tarih ilminin Tefsir için gerekliliğini göstermektedir.

Kuran'da, cahiliye dönemi Arapları arasında anlatılan dini veya dini olmayan efsanevî karakterli menkıbeler ve hikâyelerden bazılarına yer verilmektedir. Bütün bu hikâyeler Arap tarihçiliğinin, olay rivayetçiliğinin yani İslam tarihçiliğinin teşvikçisi ve başlangıcı olmuştur.²⁹

Kuran ayetleri tarih bağlamında incelendiğinde Allah'ın âlemlerin rabbi olması hasebiyle tarihin insanoğlunun ve âlemin tarihi olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Tarihi malzeme insanı terbiye etmek ve ona sünnetullahı öğretmek için kullanılmıştır. Hz. Peygamber örnek model olarak görüldüğünden dolayı onunla ilgili pek çok husus ve tarihi olay Kuran'da yer almıştır. Bütün bunlar Hz. Peygamberin hayatı ve örnek şahsiyeti ile yakından meşgul olmaya insanları sevk etmiş, Peygamberimizin tarihi ve İslam Dini'nin tarihinin oluşup gelişmesine zemin hazırlamıştır.³⁰

27 İslam Tarihi'nin Dönemlendirilmesi için bkz: Mustafa Demirci, *İslam'ın Dört Çağı: Bir Dönemlendirme Denemesi*, Konya 2011.

28 Ecer, *İslam Tarihi Dersleri (Metod-Kaynak-İlk Devir)*, s. 17.

29 Ashâbü'uhdûd hikâyesi, Fil vakası, Arap putlarının hikâyeleri, Ad, Semud gibi kavimlerin ibretlik hikâyeleri, Süleyman Peygamber ile Saba Melikesi Belkis arasındaki ilişkiler bu bağlamda zikredilecek hikâye ve menkıbelerdir. (Konu ile ilgili bkz: Edward Montet-Jules La Bauine-M. F. Abdülbâkî, *Tafsîlü Ayâtü'l-Kur'ani'l-Hâkîm*, Kahire 1955; M. Fuad Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfrehes*, Kahire, trz.

30 Ecer, *İslam Tarihi Dersleri (Metod-Kaynak-İlk Devir)*, s. 8.

Hadis: Hz. Peygamberin hayatı, uygulamaları, işleri, emirleri, sünnet-i nebevî kapsamında değerlendirilmektedir ve bu yönü ile Hadis ilminin konusu bağlamında ele alınmaktadır. Bu durum Hadis ve İslam Tarihi'nin birbiriyle iç içe girmiş, birlikte gelişmiş ve ilk dönemlerde hemen hemen aynı usul ve metodolojiyi kullanmış olduklarını göstermektedir. İslam Tarihi ve Hadis alanlarındaki en genel ortaklık ikisinin de geçmiş zamanı konu edinmiş olmalarıdır.³¹ Bununla birlikte bu iki ilim arasında var olan bir umum-husus ilişkisinden bahsetmek daha doğru olur.³² Daha önce de izah edildiği gibi İslam Tarihi ve Hadis arasında konu ortaklığı bulunmaktadır. Zira İslam Tarihi'nin en önemli yazın türü olan siyer-megâzî ile hadis ilminin her ikisi de Hz. Peygamber'in hayatı ve faaliyetleriyle ilgili her türlü bilgi, belge ve rivâyeti toplamakta ve nakletmektir. İslam Tarihi ve Hadis'in konularındaki bu örtüşme sebebiyle ilk dönemde hadis ve tarihçiliğin başlangıcı olarak kabul edilen siyer ve megâzî çalışmaları iç içe yürümüşür.³³ Bu birliktelik pek çok kişinin İslam Tarihi'ni Hadis'in içerisinde bir ilim gibi görmesini sağlamıştır. Bu kişilerden birisi Sahâvî'dir. O, Tarihi dolayısıyla İslam Tarihi'ni tanımlarken "Tarih, hadis ilimlerinden bir ilimdir"³⁴ demiştir. Tabî ki Sahâvî'nin bu açıklaması ilk dönemler için geçerlidir. Yoksa hicri birinci yüzyılın sonlarından itibaren müstakil bir ilim haline gelen İslam tarihi için bu değerlendirme doğru bir değerlendirme olarak kabul edilemez. Tarih ve Hadis ilminin konularındaki bu yakınlık sebebiyle de ilk siyer-megâzî çalışmaları çoğunlukla muhaddis olan kişiler tarafından yapılmış, bu kişiler Hz. Peygamber'in hadislerini toplarken aynı zamanda siyer-megâzî malzemesini de tedvin etmişlerdir.³⁵ Bu iki ilmin konularının birbiri içerisine bu kadar girmiş olması, hem tarihî bilgi hem de hadis ile aynı anda meşgul olma zorunluluğu bu dönem İslâm âliminin tarihçimi yoksa hadisçimi olduğu konusundaki tespitin yapılmasını zorlaştırmaktadır. Örneğin; İslâm Tarihi'nin bir türü olan tabakât eserlerinin malzemesi özellikle Hadis râvîlerinin cerh ve ta'dîli için de kaynaklık etmektedir.³⁶ Bu sebeple ancak İbn İshâk'a geldiğimizde tarihçi kimliğinin netleşmeye başladığını görmekteyiz.³⁷ Konularının müşterek olması hasebiyle İslam Tarihi ve Hadis ilminin birbirlerine kaynaklık ettikleri görülmektedir. Zira Hz. Peygamber dönemine ait bilgiler hem siyer ve megâzî türü eserlerde hem de Hadis külliyatlarında yer almaktadır.

İncelediğimiz iki ilim dalı, şekil açısından da birbirlerine benzemektedir.³⁸ Hadis ilmi rivâyetlere dayalı bir ilim olduğu gibi Tarih ilminin de asıl malzemesi rivâyetlerdir. Her iki ilmin rivâyetlerinin başında da sened denilen "râvîler zinciri" yer almaktadır. Aslında bu durum sadece Tarih ve hadis ilminin paylaştığı bir ortaklık da değildir. Nakle dayalı İslâmî olan ve olmayan bütün ilimlerde görülen

31 Azamî, Muhammed Mustafa, *Menhecû'n-nakd inde'l-muhaddisin neş'etuhû ve târihuhû*, 1410/1990, s. 91.

32 Ali Özek, *Hadis Ricali (Hadis İlimleri ve Kaynakları)*, Fatih Matbaası, İstanbul 1967, s. 7.

33 Chick Boumrane, "İslâm Tarihçiliği ve Tarihlerine Bir Bakış", çev. Nesimi Yazıcı, A.Ü.İ.F.D., XXX(1988), s. 265.; Kasım Şulul, *İlk Siyer ve Megâzî Müelliflerinden Muhammed b. Ömer b. Vâkid el-Vâkidî (130-207/747-823) Hayatı, Eserleri, Tarihçiliği ve Etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa 1996, s. 60.

34 Sahavî, Şemsuddîn Muhammed b. 'Abdirrahman (h.902), *el-İlân bi't-tevbîh li men zemme'ttârîh*, (F. Rosenthal'in *Müslim Historiography* isimli eserinin içerisinde), s. 329.

35 Ahmet Kaya, *Vâkidî'nin Hayatı ve Tarihçiliği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Samsun 1998, s. Kaya, s. IV; Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihçiliği Üzerine*, D.İ.B. yay., Ankara 1991, s. X, 49-50; İzmirli, İsmail Hakkı, *Siyer-i celîle-i nebeviyye*, Esra yay., İstanbul 1996, s. 17; R. Stephen Humphreys, *A Framework For Inquiry*, London-New York 1991, Princeton University Press, s. 83.

36 Hizmetli, s. 63-64.

37 Abdülaziz ed-Dürî, *The Rise of Historical Writings Among the Arabs*, ing. çev. Lawrence I. Conrad, Princeton University Press, New Jersey 1983.

38 Selahattin Polat, *Hadis Araştırmaları-Tarih, Usûl, Tenkid, Yorum- İnsan yay.*, İstanbul 1997, s. 36-37.

bir özelliktir. Zira o gün için rivâyete dayalı ilimlerde nakledilen bilginin güvenilirlik derecesini gösteren tek ölçüyü isnad oluşturmaktadır. Bundan dolayı isnad, dinî bir içeriğe sahip olsun ya da olmasın İslâmî rivâyetin ayrılmaz bir özelliği haline gelmiştir.³⁹

Tarih ve Hadis ilmi rivâyetler bağlamında yukarıda temas ettiğimiz üzere şekli olarak bir benzerlik taşımakla birlikte, rivâyetlerin nakledilme usul ve yöntemleri açısından farklılık arz etmektedir. Şöyle ki: Hadiste, her biri kendi başına bir anlam ifade eden ve Hz. Peygamber'e kadar bitişik bir senetle bağlanan metinler bağımsız karakterlidir ve râvîden sadece bildiği bilgi parçasına tanıklık etmesi istenir. Tarihte ise senedler ve birbirine benzer özellikler gösteren metinler tekrarlanarak ifadenin akıcılığının bozulması hoş karşılanmadığı için olay bir bütün halinde aktarılır. Yani aynı konudaki benzer rivâyetler isnad ve metinleri birleştirilerek nakledilir.⁴⁰ Hadis ve İslam Tarihi ilimlerindeki farklılaşmanın sebepleri arasında şu hususlar zikredilebilir:

1. Hadis, Kur'an-ı Kerim'den sonra dinin en önemli kaynağı olduğu için kural koruyucu yani normatif bir ilimdir. O, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve davranışlarına şer'î bir kaynak olarak baktığından dolayı Peygamber'e isnad edilen hadislerin zayıf ile sahihinin bir birinden ayrılmasını en önemli vazife olarak addetmektedir. Buna karşın İslam Tarihi normatif olmaktan ziyade tasvirî bir karaktere sahiptir. Hz. Peygamber'in hayatını bir bütün halinde sunmayı kendisine amaç edinmiştir. Haberleri, şer'î bir hükmün kaynağı olarak algılamadıkları için de naklettikleri haberlerin muttasıl isnadlı rivâyetler olması konusunda ısrar etmez.⁴¹

2. İslam Tarihi'nde rivâyetler sıralanırken bıkkınlık vermemek ve konunun tam olarak anlaşılmasını sağlamak için benzer rivâyetlerin isnad ve metinleri birleştirilerek tek bir metin halinde verilir. Böylece üslupta bir akıcılık sağlanmaya çalışılır. Hadiste ise böyle bir şey söz konusu değildir. Bu sebeple aynı konuyla ilgili aktarımlar sened zincirleriyle ayrılarak verilir.⁴²

3. İslam tarihçisi naklettiği malzemeyle belirli bir zaman ve mekân içerisine yerleştirmek zorundadır. Zira bu iki mefhumdan yoksun olan bir bilgi tarihî bir mâlumât olmaz, edebî bir bilgi olarak tanımlanır. Hadisçinin ise rivâyet ettiği olayı belli bir zamana ve mekâna yerleştirme gibi bir derdi yoktur. Onun en önemli kaygısı bir rivâyetin sahih ya da uydurma olduğunu tespit etme ile sınırlıdır.⁴³ Örneğin; Vâkidî'nin *Kitâbu'l- Megâzî*'sinde her bir gazve ile ilgili bilgiler, o gazvenin yapıldığı yeri ve tarihi tespit etmeye yönelik çok dikkatli bir ibareyle başlamaktadır.⁴⁴

4. Hadisçiler teorik olarak rivâyetlerin lâfzen yapılması gerektiğini kabul etmişlerdir. Onlar rivâyetlerde yapılan takdim-tehirleri zayıflığın bir alameti olarak

39 Sezgin, Fuad, *"İslâm Tarihinde Rivâyetlerin Değeri"*, 5. Türk-Tarih Kongresi, T.T.K. yay., Ankara 1960, s. 243-247; Robson, James, *"İbn İshâk'ın İsnad Kullanışı I"*, çev. Talat Koçyiğit, A.Ü.İ.F.D., X(1962) s. 118; Hizmetli, s. 65; Gönül Kolkıran, *Tarih ve Hadis Disiplini Açısından Güvenilirlik Sorunu: İbn İshak ve Vakidi Örneği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, s. 52-53.

40 Hamidullah, Muhammed, *İbn İshâk'ın Siyer'ine Yazdığı Önsöz*, çev. Sezai Özel, İst. 1988, s. 55-56; Şulul, Muhammed Ömer b. Vâkid, s. 194-195; Kaya, Vâkidî'nin Hayatı ve Tarihçiliği, s. 50.

41 Muhammed Arkoun, *Tarih, Felsefe ve Siyaset Üzerine Konuşmalar*, çev. Yasin Aktay-Cemalettin Erdemci, Vadi yay., Ankara 2000, s. 21; Hizmetli, s. 22.

42 Hizmetli, s. 22; Polat, s. 37.

43 Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İSAR yay., İstanbul 1998, s. 18;

44 Vâkidî, Muhammed b. 'Umer b. Vâkid (h.207), *Kitâbu'l-megâzi*, thk. Marsden Jones, Alema'l-Kütüb yay., Beyrut 1404/1984, I/9, 10, 11; Kolkıran, s. 57.

kabul ederler.⁴⁵ Ancak tarihçiler manevî yolla rivâyetin caiz olduğunu varsayarlar zira aynı konuyla ilgili benzer rivâyetleri tek metin halinde vermeye çalıştıkları için birleşik isnad ve metinlerin başında yer alan “Her bir râvî bana bu hadisin bir kısmını rivâyet etti. Bazısı bazısından daha anlayışlı idi. Ben herkesin bana anlattıklarını bir araya getirip topladım.” şeklindeki ifade, daha sonraki ibarelerin manevî olarak rivâyet edilmesini zorunlu kılmaktadır.⁴⁶

5. Hadisçiler, hadis nakli ile uğraşan kişilerin bu işte uzman olmalarını ve işini profesyonel bir anlayışla yapmalarını istemişlerdir. İslam tarihçileri ise ravilerinde böyle bir ehliyet aramamışlardır. Onlar bilgi sahibi olan ya da bilgi sahibi olduğunu ifade eden kişilerden duydukları haberleri kaydetmekte bir sakınca görmemişlerdir.⁴⁷

6. Hadislerde şiirsel ifadelerle yer verilmezken İslam Tarihi’nde eyyâm edebiyatı ve kıssa tekniği çok sık kullanıldığı için hadiseye iştirak eden kişiler tarafından söylenen şiirlere sıkça yer verilmektedir. Zira şiir, anlatılan öyküyü ileri bir noktaya götürmekten çok ona canlılık ve itibar kazandırmaktadır.⁴⁸

Diğer Dini İlimler: İslam Tarihi ihtiva ettiği konular itibari ile İslam Dini’nin iki temel kaynağı Kuran ve Sünnet ile doğrudan bağlantılıdır. Yukarıda yaptığımız izahlar bu durumu gözler önüne sermektedir. Bunun yanında Hz. Peygamberin dini emirleri uygulama biçimi ve yöntemleri, beşeri münasebetleri fıkıh ilminin konusu dâhiline de girdiği için bu ilim ile İslam tarihi arasında bir ilişki meydana gelmiştir. Bu bağlamda Fıkıh ilmi, Hz. Peygamberin kendi konuları açısından hayatını, ibadet ve muamelat konularındaki uygulamalarını, bu konuda karşılaşılan problemleri çözmedeki usul ve yöntemlerini, tarihi hadiselerle ilgili rivayetleri, sahabe uygulamalarını İslam Tarihi verilerinden öğrenmiştir.

Amel ve imana dayalı yorumların ilmi olan Kelam ve Mezhepler tarihi gibi ilimler de İslam tarihi ile sıkı ilişki içerisinde olan ilimlerdir. Hz. Peygamberin vefatının akabinde hilafeti kimin üstleneceği konusunda ensar ile muhacir arasında başlayan ihtilaflardan başlamak üzere Hz. Osman’ın şehit edilmesi, Hz. Ali-Hz. Aişe, Hz. Ali-Hz. Muaviye arasındaki çekişmeler, Hz. Hüseyin’in Kerbala’da şehit edilmesi gibi hadiseler Haricilik, Şia gibi bir takım itikadi mezheplerin doğmasına yol açmıştır. İşte bu konuda İslam tarihinin vermiş olduğu bilgiler gerek Kelam gerekse Mezhepler tarihi için vazgeçilmez değer taşımaktadır.

İslam Tarihi’nin ilişkili olduğu Sosyal İlimler

İslam Tarihi tarihi hadiseleri değerlendirirken, tarihi bir rivayette verilmiş olan bir istatistik verisini yorumlarken, o dönem toplumunun özelliklerini belirlerken, toplumu oluşturan insanların gerek psikolojik, gerekse sosyolojik tahlillerini yaparken sosyal bilimlerin verilerinden istifade etmek durumundadır. Bu bağlamda İslam Tarihi’nin Sosyoloji, Psikoloji, İstatistik, Arkeoloji, Hukuk gibi sosyal alanın önde gelen ilimleri ile bağlantısının olduğu söylenebilir.

45 İbn Hacer, *Nuzhetu’n-nazar fî tavzîhi nuhbeti’l-fiker*, çev. Talat Koçyiğit, A.Ü.İ.F. yay., Ankara 1971; s. 65; Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDV yay., Ankara 1997, s. 183-184.

46 Vâkıdî, *Kitâbu’l-megâzi*, I, s. 2, 354; Kolkıran, s. 58.

47 el-Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, Kahire 1931, III, s. 215; İbn Asâkir, Ebî’l-Kâsım ‘Alî b. el-Hasan b. Hibetullah b. ‘Abdillâh eş-Şafîi (571/1175), *Târîhu medinet-i Dimeşk*, Dâru’l-Fikr, thk. Muhibbuddîn Ebû Saîd b. ‘Umer el-Amrî, Beyrut 1415/1995, LIV, s. 444-445; Yâkût el-Hamevî, Ebû ‘Abdillâh Şihâbuddîn Yakût b. ‘Abdillâh, *Mu’cemu’l-udebâ*, ıyız., 1938, XVIII, s. 282.

48 ed-Dûrî, *The Rise of Historical Writings Among the Arabs*, ing. çev. Lawrence I. Conrad, Princeton University Press, New Jersey 1983, s. 18; Kolkıran, s. 60.

İslam tarihinin yaşandığı coğrafyalarda yapılan kazılar sonucunda elde edilen her türlü arkeolojik bulgunun yorumlanması, bu yorumlar çerçevesinde doğru hüküm ve sentezlere ulaşılabilme gayretleri İslam Tarihi'nin daha iyi anlaşılmasına ve İslam tarihçisinin elindeki verileri daha iyi değerlendirip analiz etmesine katkıda bulunacaktır.

İslam tarihini şekillendiren insanların Hz. Peygamberden günümüze kadarki süreç içerisinde psikolojik tahlillerinin yapılması elde edilen bulguların Psikolojinin metot ve yöntemleriyle değerlendirilmesi Müslüman bireylerin daha iyi tanınmasına imkân vermektedir. Psikolojik özellikleri tahlil edilmiş insanların tarihi hadiselerdeki tavırları ve üstlendikleri roller daha iyi tespit edilebilmekte bu durumda İslam Tarihi verilerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.

Sosyoloji toplumu inceleyen bilim olması hasebiyle metot ve teknikleri bakımından İslam tarihi hadiselerinin yorumlanmasına en büyük katkıları sağlayan bilim dalıdır. Hz. Peygamberin nasıl bir insan topluluğunu eğitip, onlara adeta yeniden insan olduklarını hatırlattığı, Hz. Peygamberden sonra ihtilafa düşen İslam toplumunun ihtilafa düşme nedenleri, fetihler sonucunda İslam ile tanışan toplumların sosyolojik yapılarının sosyolojik beklentilerinin neler olduğu, bu beklentileri gerçekleştirmek için hangi toplumsal hadiseler içerisinde yer aldıkları Sosyoloji ilminin verileri ile yeniden bir değerlendirme süzgecinden geçirildikten sonra daha iyi anlaşılacaktır.

Sonuç

Tarih ilmi Müslümanlar tarafından da önemsenip, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren bu ilim onlar arasında gelişmeye başlayınca, başlarda Hz. Peygamberin hayat hikâyesi ve yaşadığı dönemdeki olayların anlatılması yani siyer-i nebîyi kendisine konu olarak alan İslam tarihçileri daha sonraki dönemlerde bu ilmi bütün İslami olayların nakledildiği haberler bütünü haline getirmişlerdir.

İslam Tarihi'nin ilk ve öncelikli konusu Hz. Peygamberin hayatıdır. İslam Tarihi Hz. Peygamberin hayatını, ondan önceki Arap toplumunun tarihi ve sosyokültürel sürecinden başlamak üzere onun doğumunu, çocukluğunu, gençliğini, yetişkinliğini, risâlet dönemini, ashabını, ashabı ile ilişkilerini, uygulamalarını derinlemesine inceler ve ortaya koymuş olduğu bilgilerle bu konulardaki bütün yanlış anlaşılmaları, hurafelere bilgileri yok edecek objektif değerlendirmeler yapar. Daha sonra İslam Tarihi Raşit Halifeler, Emevî ve Abbâsî dönemlerini bütün yönleriyle mercek altına yatırır. İslam Tarihi, muhtevasının şümullü ve beynelmîl karakterde bir dinin tarihini konu ediyor olmasından dolayı sadece Arapların tarihini vermekle iktifa etmez günümüze kadar İslâmiyet'i din olarak seçen ve böylelikle İslam kültür ve medeniyet ailesi içerisinde yer alan bütün milletlerin siyasî, kültürel ve medenî ilişkilerini de en ince ayrıntılarına kadar gözler önüne sermeye gayret eder.

İslam Tarihi gelişim süreci içerisinde ortaya çıkan her bir yazın türü ile usul ve metodoloji bağlamında tekâmülünü sağlamıştır. Siyer-Meğâzî ile başlayan bu tekâmül süreci Tabakât, Terâcim, Neseb, Vefeyât, Fütûhat, bölge ve şehir tarihleri gibi türlerle devam etmiştir. Yakubî, Taberî, İbnü'l-Esîr gibi tarihçiler vasıtasıyla İslam tarihçiliği bir dünya tarihi ortaya çıkaracak şekilde gelişmiş ve sistemleşmiştir. Bu gelişim süreci boyunca doğal olarak kendi alanı ile ilgili hem kaynak hem yöntem hem de dönemlendirme problemleri yaşayan İslam Tarihi son dönemlerde ortaya konan çalışmalarla bu problemleri aşmaya gayret sarf etmektedir. İslam Tarihi

Tefsir, Hadis, İslam Hukuku gibi dini ilimlerle bir iletişim halinde olduğu gibi sosyal bilimlerin bir parçası olarak çalışmalarını sürdürdüğünden dolayı farklı sosyal bilim disiplinleri ile de devamlı iletişim halinde olmuştur. Sosyoloji, Psikoloji, Arkeoloji, İstatistik, Hukuk gibi disiplinler ortaya koymuş oldukları verilerle İslam Tarihçilerinin daha objektif ve bilimsel eserler ortaya koymalarını sağlamışlardır. Bu minval üzerine çalışmalarını sürdüren İslam tarihçilerinin gayretleri İslam tarihini, tarihi rivayetlerin ve farklı haberlerin toplandığı bir ilim olmaktan çıkarıp kendine özgü bir metot ve felsefesi olan, sonuçların sebepleriyle ilişkilendirildiği ürünlerin ortaya konduğu, bu ürünlerin içerisinde kültür ve medeniyet konularının da işlendiği bir ilim haline getirmiştir.